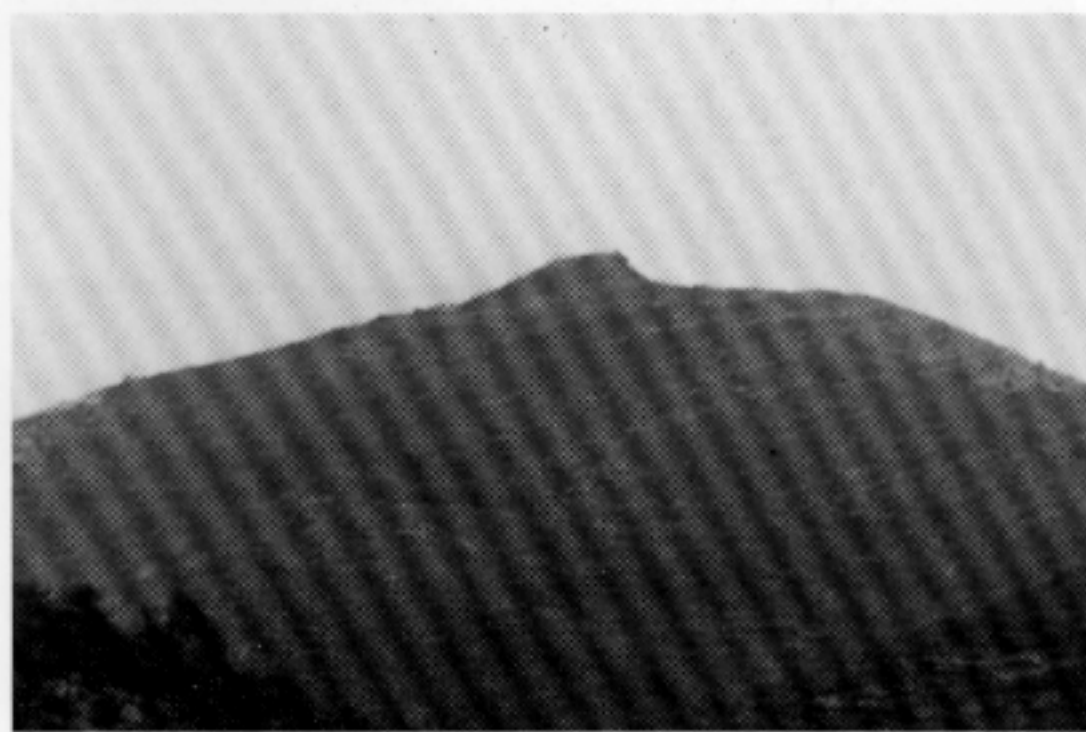

ELS TOPÒNIMS: COGUL - COGULL - COGULA - COGULLA (*)

Per Dr. ENRIC AGUADÉ i SANS

El mes de desembre del 1985 la revista VÈRTEX de la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya va publicar un article meu sobre el significat d'aquest topònim. Des de llavors he recollit noves dades sobre el tema, cosa que ha motivat aquest nou treball sobre les cogulles. El primer el vaig iniciar a la dècada dels 70, en arribar a les meves mans uns articles de Mn. Solà i Callarisa a la revista ULLDECONA glossant l'antigor d'Ulldecona, el seu poble natal, la qual datava en uns 7 o 8 mil anys, basant-se si més no, en el topònim del poble i en el de la característica muntanya anomenada COGULA, els quals tenen una relació indiscutible amb el vocable UL o ULL, nom de déu bo i únic que adoraven els homes de l'època neolítica de tot l'entorn de la Mediterrània i d'una bona part d'Europa. Hi esmentava una llarga llista de poblacions d'aquest llocs on trobava topònims amb l'arrel ULL. Acabava l'últim article invitant els arqueòlegs a investigar les rodalies d'Ulldecona buscant pintures rupestres de l'època neolítica, semblants a les del Cogul de les Garrigues, que té la mateixa arrel UL. Curiosament, al cap de dos anys, en Joaquim Virgili i altres companys del Centre Excursionista d'Ulldecona descobriren les importants pintures rupestres de l'ermita de la Pietat, confirmant així la hipòtesi de Mn Solà. Posteriorment s'han fet

La Cogula del Montsià, vista des del jaciment de la Moleta del Remei d'Alcanar.

altres troballes de pintures rupestres neolítiques a la serra de Godall i, al cim del Montsià, al costat del caseriu de Mata-redona, s'ha estudiat un **cercle megalític** d'uns 3 o 4 mil anys abans de Crist, probablement un temple-observatori solar de l'època neolítica, que proven que tota aquella contrada ja estava habitada en aquells temps.

Mn. Solà i Callarisa considera la paraula COGULLA (fonèticament en català = COGULLA) com a composta per dos vocables COG+ULL, considerava CO>COG com a equivalent a temple o lloc d'adoració, i ULL com al déu que anaven a adorar al cim de la muntanya. No donava cap explicació convincent del significat de COG, però nosaltres hem

** Una primera versió d'aquest article va ser publicada al núm. 108 de desembre 1985 de la revista VÈRTEX, organ d'informació de la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya i posteriorment reproduïda a la Revista ULLDECONA, núm. 27 d'abril-maig de 1986. La nova versió que ara presentem ha estat revisada, corregida i ampliada per l'autor a l'agost de 1994.*

trobat posteriorment noves dades en un llibre publicat per Alain Nouvel, *Les noms de lieu, témoins de notre histoire* (Editas, Montpellier 1981, pàg. 97) el qual descriu l'arrel KUK com a "notion rondeur, mont arrondi, tête", ho raona amb la similitud amb el bereber KUK (rodó), el somalí KUG (cim), el basc KUKULA (cim), l'asturià KUKUR-ATA (cim), el sard KUKKURU (turó), l'occità KUQUE (monticle), i descriu com a exemple alguns "Coguls" d'Occitània. Al diccionari Bable (asturià antic) es defineix el nom de COGULLA com a "montaña llana en sa cimera". Finalment fa tres anys el professor Román del Cerro, en el seu llibre "El desciframiento de la lengua ibérica en la ofrenda de los pueblos, descriu CUM>CO (cim) i COCÓ (monticle). La realitat és que totes les més de seixanta COGULLES (o derivats) que hem trobat als Països Catalans, Aragó, Occitània, Euskadi, Astúries, etc. són muntanyes planes o força arrodonides en el seu cim, aptes per instal·lar allí una taula de sacrificis a la divinitat, al més prop possible del cel, on creien que estava Déu, amb un ampli espai per als sacerdots oficiants i els fidels que tinguessin dret a assistir-hi (veg. fotos de cogules).

COGULL DE SALLENT

L'autor fotografiat al costat d'una taula de sacrificis localitzada a les rodalies del Mont Cogul de Sallent

Fa uns 4.000 anys, en temps d'Abraham, els pobles mediterranis adoraven la divinitat precisament a dalt d'una muntanya; recordem que Abraham va pujar dalt d'una muntanya

COGULLONS

COGULLA DE BAGÀ

COGULLA DEL MAIÓ (BIURE)

COGULLA VILELLA ALTA

CUCULLA DE FARTÀRITX

LA MOLA DES DE REUS

LA MOLA DES DEL PRIORAT

COGULLA DE SALOMÓ

amb intenció de sacrificar el seu fill Isaac. Aquest fet d'oferir sacrificis en llocs alts no era un fet esporàdic i va continuar molts segles, ja que l'any 621 a de C Josies, rei dels jueus, va fer una reforma religiosa per la qual suprimí els santuaris situats als "llocs alts" i concentra el culte al Temple de Jerusalem. Moltes zones de la Mediterrània oriental adoraven un déu únic, del qual no es podia pronunciar el nom. Els hebreus i els fenicis l'anomenaven **EL**, els àrabs **AL**, els acadis **ILU** i els ugarítics **'L**, i segons Mn. Solà i Callarisa, **ULL**, a la Mediterrània occidental, és molt similar als vocables indicats i conté la L comú a tots ells. Tots coneixem les darreres paraules pronunciades per Jesucrist a la creu: **Elí, Elí, Lamma sabacthani?** = Déu meu, Déu meu per què m'has abandonat?.

Jo no he trobat cap referència a l'ULL de l'occident del Mediterrani, excepte l'esmentada de Mn Solà i Callarisa. És possible que aquesta manca de referència sigui produïda pel fet que l'escriptura va aparèixer més d'un mil.leni més tard a la zona mediterrània occidental, la qual cosa va fer que els primers documents històrics de l'occident mediterrani siguin uns dos mil.lennis posteriors a l'època del déu ULL i ja s'havien oblidat les ofrenes als "llocs alts" com són les cogulles.

Alguns entesos, si bé admeten l'evidència que 4 o 5 mil anys endarrere els nostres avantpassats anaven a adorar déu a dalt de les muntanyes, posen en dubte l'existència d'aquest déu ULL. En aquest supòsit, UL podria provenir del vocable ibèric OL (plano, laminado, segons el vocabulari de Román del Cerro).

Coromines, al seu DECAT, troba l'arrel d'aquesta paraula en la llatina "Cogula", capa amb caputxa que portaven els legionaris romans quan anaven a països freds o molt plujosos i que, a l'edat mitjana, adoptaren com a hàbit alguns ordes religiosos. Ocasionalment algun excursionista m'ha comentat que la paraula cogula volia dir punxa o cresta, en similitud a la punxa de les caputxes dels monjos; cosa no certa, ja que totes les cogulles són planes o molt arrodonides. És possible que la "cogula" que utilitzaven els legionaris romans fos còpia d'una antiga capa amb caputxa utilitzada pels sacerdots dels temps neolítics quan oficiaven,

sota les inclemències del temps, al cim d'una Cogulla; i que els ordes religiosos de l'edat mitjana que l'adoptaren el copiessin no de l'uniforme dels legionaris romans, sinó del vestuari dels sacerdots pre-cristians. Encara avui els sacerdots de l'església cristiana utilitzen en els oficis solemnes la coneguda capa anomenada CASULLA, possiblement herència d'antics ritus pre-cristians, la qual té una fonètica molt semblant a Cogulla.

Per tot el que hem comentat, el significat més lògic és que COGUL o COGULL (en català la L és tan feble que arriba a convertir-se en vocal, per exemple: balma>bauma, delme>deume, albac>aubac, etc., per la qual cosa es reforça i passa a LL) equivalen a **CIM PLA D'ULL**, i COGULA o Cogulla voldria dir EL COGUL (la A postposada és l'article ibèric). Admetem els seus derivats: COGULLÓ, Coguleres, Curull, Curullons, Culla (per desaparició de la G velar oclusiva sonora intervocàlica), igual que Cullera. També podem acceptar MoCurulla (de Mont-Cogulla).

Una prova de l'origen d'aquests derivats la trobem a la paraula CURULL; tenim el cas de la Punta Curull de la Serra la Llena, situada a la divisòria de les comarques de les Garrigues i de la Conca de Barberà; a tots els plànols consta el nom de Punta Curull que li donen a Vilanova de Prades, població situada al peu de muntanya, però els llenyataires i pastors de la Pobla de Cérvoles i d'Ulldemolins encara l'anomenen LA COGULLA. Hem de ressaltar que aquesta muntanya s'albira perfectament des d'aquests últims pobles, els dos molt antics, amb restes dels temps neolítics i ibèrics, els quals han conservat el topònim primitiu; en canvi Vilanova és un poble més recent, com el seu nom indica, encara que aquesta modernitat es remunti a l'època romana segons Antoni Bofarull i Brocà i també Carreras Candi, que la identifiquen amb "Ad Novas" de la via romana de Tarraco a llerda; els seus habitants, que parlaven llatí, derivaren el seu nom a Curull i li posaren PUNTA davant del topònim, tota vegada que ignoraven que CUG ja volia dir muntanya.

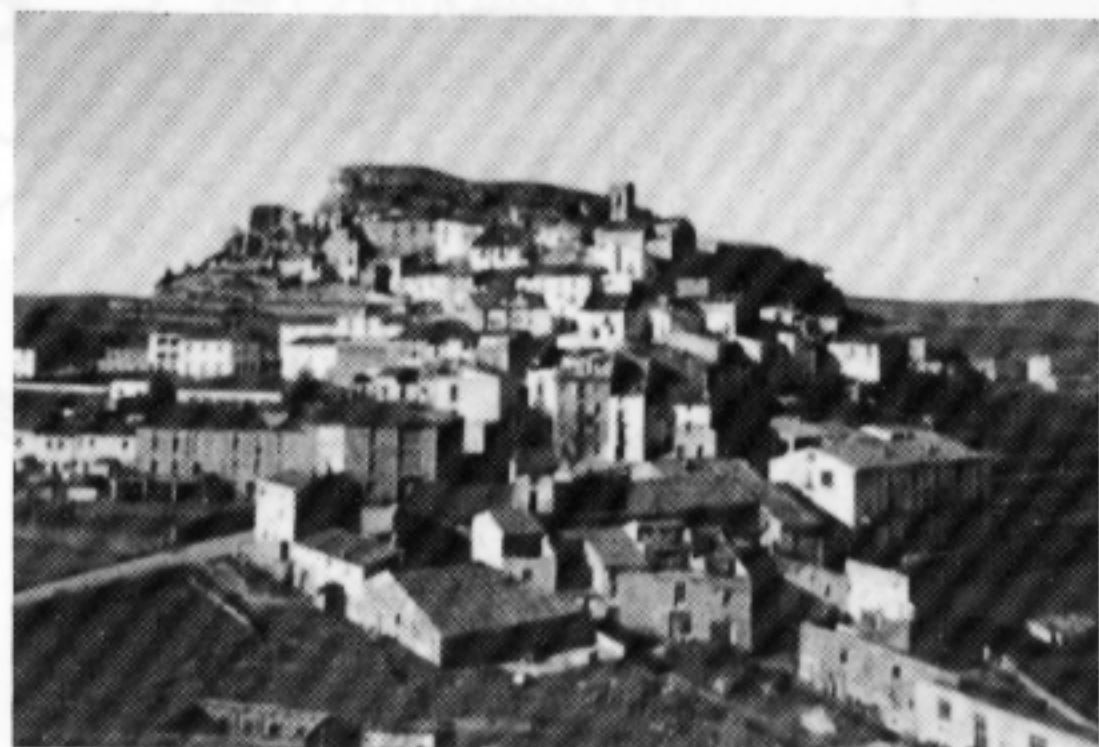
Passem a descriure les Cogulles o similars que hem trobat als Països Catalans.

COGULLA DEL MONTSANT, publicada a la revista VÈRTEX, núm. 108, pàg. 485.

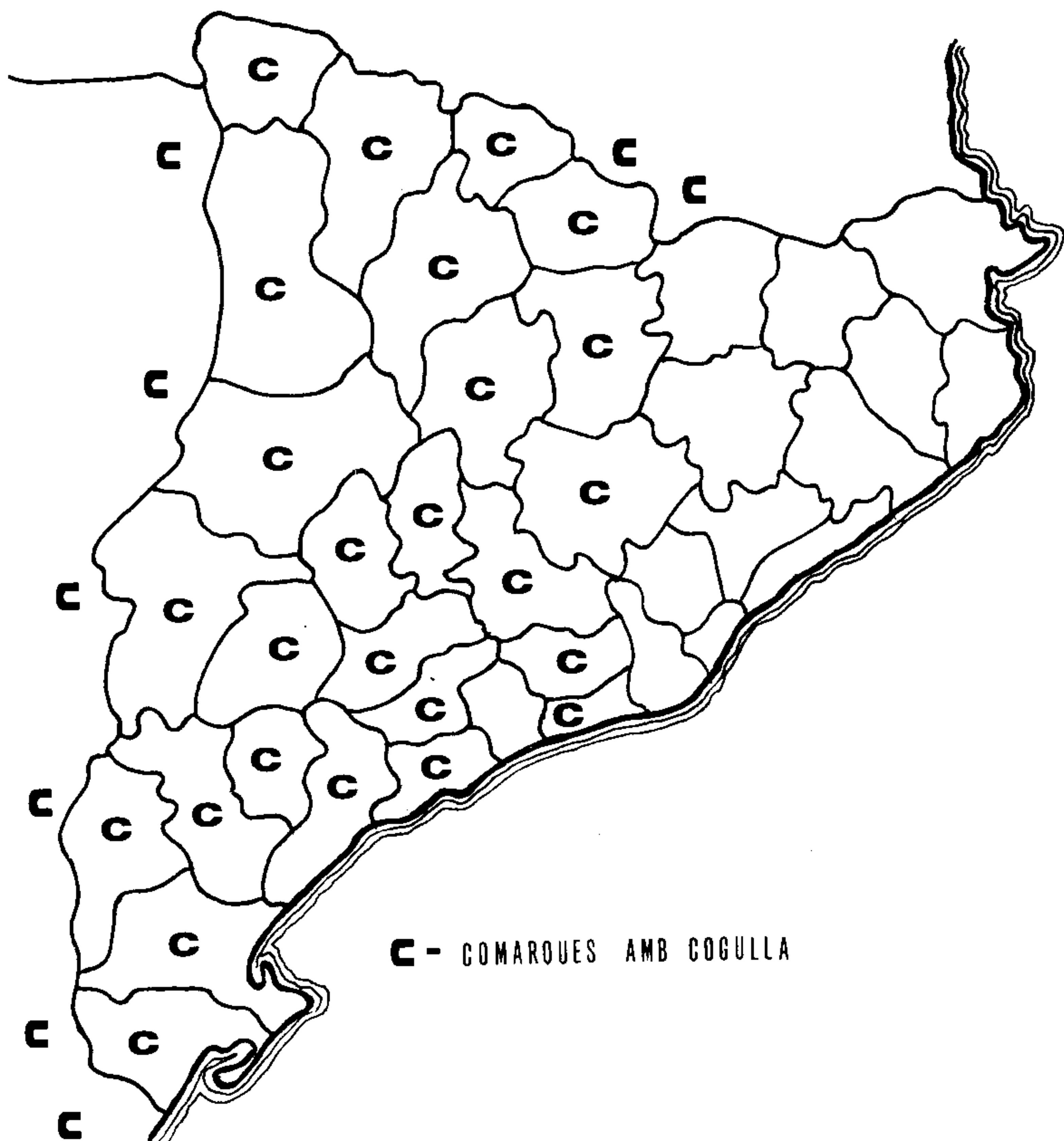
CULLERA

CULLA

ELJOU MOLA-MIRANDA

PLÀNOL DE CATALUNYA AMB LES C DE COMARQUES AMB COGULLA,
(que es va publicar a la revista VÈRTEX, núm. 108, pàg. 487)

COMARCA	POBLACIÓ	NOM i ALTITUD
Montsià	Ulldecona	La Cogulla (402 m)
Montsià	Mas de Barberans	Corullons (1002 m)
Baix Ebre	Benifallet	Culla (635 m)
Ribera d'Ebre	Torre del Espanyol	La Cogulla (468 m)
Terra Alta	Favara de Matarranya	La Cogulla (329 m)
Terra Alta	Nonasp	La Cogulla, Tossal de (315 m)
Priorat	Margalef	La Cogulla (1061 m)
Les Garrigues	El Cogul	El Cogul (308 m)
Les Garrigues	Vilosell - Alcover	La Cogulla-Punta Curull (1029 m)
Baix Camp	L'Albiol - Alcover	La Cogulla (Cogull Roig) (680 m)
Tarragonès	La Nou de Gaià	La Cogulla (252 m)
Alt Camp	Miramar	La Cogulla (784 m)
Alt Camp	Cabra del Camp	Cogulló (885 m)
Alt Camp	Biure	Cogulla del Maió (926 m)
La Segarra	Cervera	Curullada (531 m)
Anoia	La Pobla de Claramunt	Mocorulla (704 m)
Alt Penedès	St. Sadurní d'Anoia	El Cogul (352 m)
Garraf	Cubelles	La Cogulla (133 m)
Noguera	Vilanova de Meià	El Cogulló (1012 m)
Pallars	Pobleta de Bellvé	El Cogulló (1571 m)
Alt Urgell	Castellbó-Pallerols	Culla (1953 m)
Alt Urgell	Organyà	El Cogul (594 m)
Alt Urgell	Serra de Busa	El Cogul (594 m)
Solsonès	Pinós	Cogolló de cal Torre (630 m)
Berguedà	Bagà	La Cogulla (1485 m)
Berguedà	Castellar del Riu	El Cogulló d'Estela (1847 m)
Bages	Sallent	La Cogulla (472 m)
Bages	Sallent	El Cogul (594)
Cerdanya	Bellver	Cogulera (1285 m)
Cerdanya	Éller	El Cogulló (1743 m)
Vall d'Aran	Canejan	La Coguilla (2343 m)

Franja Aragonesa:

Alta Ribagorça	Les Paüls	La Cogulla (1548 m)
Alta Ribagorça	Castelló de Sos	La Cogulla (2385 m)
Baixa Ribagorça	Beranui	La Cogulla (1630 m)
Baixa Ribagorça	La Pobla de Roda	Cogumella (918 m)
Baixa Ribagorça	Benavarri	La Cogulla (905 m)
Llitera	Gavasa	La Cogulla
Matarranya	Torre del Compte	Coguleres (509 m)
Maestrat	Herbers	La Cogulla (1153 m)

País Valencià:

Alt Maestrat	Benassal	Culla (1121 m)
Ribera Baixa	Cullera (Castell)	Cullera (233 m)

Catalunya nord:

Vallespir	St. Llorenç de Cerdans	El Cogul (1255 m)
Conflent	Vernet	El Cogulló (1469 m)

Andorra:

Les Escaldes	Carena fronterera	La Caülla (2036 m)
--------------	-------------------	--------------------

Balears:

Mallorca	Felanitx	La Cogulla
Mallorca	Puig Cargolí	Sa Cucuïa

Fora del països catalans:

Aragó	Saragossa	Cogullada
La Rioja	San Millán	La Cogulla
Astúries	Villanueva	La Cogolla
Astúries	Urria	La Cogolla
Astúries	Carrea	La Cogolla
Astúries	Castro	La Cogolla
Astúries	Murias - Riamor	Las Cogollas
Astúries	Campiellu	El Cogollu
Astúries	La Villa	La Cogolluda o Cugulluda

No coneixem prou l'Occitània per poder descriure les seves muntanyes, ens limitem a copiar les esmentades pel professor Alain Nouvel:

COUGOUL (Gard)
 Puech COUGOUL (Gard)
 COUGOULE (Av)
 COGULS (Loz)
 COGULCAN (Cant)
 COGULLI
 St. Jean de CUCULE

Possiblement existeixen bastants més cogulls a Occitània, ja que l'autor es limita a posar un exemple de cadascuna de les variants toponímiques amb les arrels KUK i ULL.

De l'observació de les Cogulles dels Països Catalans em podem treure les següents generalitats:

A) Totes estan situades dominant una plana o un territori apte per a l'agricultura, que, com sabeu fou la gran aportació de la civilització neolítica, la qual cosa va permetre a l'home sortir del nomadisme i assentar-se

permanentment en poblats i, per tant, establir també llocs fixos per adorar la divinitat. D'aquesta manera, els habitants de la plana podien contemplar el fum que sortia de les ofrenes i pujava cap al cel, procedent de les ofrenes que es cremaven al cim de les cogulles.

B) La majoria de les cogulles no són gaire altes i es poden classificar com a "muntanya mitjana", la qual cosa les feia no massa inhòspites a l'hora de pujar a fer els sacrificis rituals en les corresponents festivitats.

C) El cim és sempre pla o arrodonit, circumstància que les feia aptes per situar-hi una taula de sacrificis i tenir àmbit suficient per als sacerdots i espectadors. Posem una fotografia d'una taula de sacrificis situada al cim d'un turó del mont Cogul de Sallent.

D) Estan situades bastant separades les unes de les altres; només en trobem d'una a tres per comarca actual, com si els habitants de les comarques d'aquells temps tinguessin un sol lloc per anar a adorar i oferir sacrificis al seu déu.

E) En trobem a totes les comarques del centre, ponent i sud de Catalunya, al País Valencià, a la Franja Aragonesa, a Andorra i a la Catalunya Nord; en canvi no en trobem a la part est de Catalunya, del Llobregat cap a l'orient; no n'hi ha al Ripollès, Osona, Vallès, Barcelonès, Baix Llobregat i a la resta de comarques encara més cap a sol ixent.

És molt poc probable que els pobles neolítics de l'est de Catalunya no adoressin la divinitat a dalt de les muntanyes, crec que el motiu que allí no hi hagi cogulles és pel fet que tenien una altra cultura i un altre llenguatge o dialecte amb un vocable diferent al de KUG per designar el concepte de muntanya. Serra Ràfols, en el seu llibre *El poblament prehistòric de Catalunya*, diu que hi havia una cultura megalítica que ocupava el Pirineu Oriental i tota la Catalunya situada a l'est del Llobregat que enterrava els seus morts en grans **dòlmens**, i una altra cultura, situada a centre-sud i sud-oest de Catalunya, que enterrava els morts en coves o en sepulcres de fossa. A la primera zona no trobem cogulles i sí que en trobem a totes les comarques de la segona (veg. el mapa de comarques).

Probablement, els primitius habitants de l'est de Catalunya utilitzaven en el seu dialecte o idioma l'arrel **AST**, que, segons Alain Nouvel, significa "rocher" (penyal en català), i posa com a exemple ASTúries (penyals). També el vocabulari ibèric de Román del Cerro existeix el vocable AS amb el significat de "roca", que passaria a AST amb la T de reforç. A Catalunya tenim bastants topònims amb el vocable AST o EST (es pronuncien igual) relacionats amb

penyals, com: ASTet (municipi de l'Alta Ribagorça); ESTartit (al peu de la Roca Maura); ESTaques (cim rocós del Solsonès); Sant Marc d'ESTiula (cim i Santuari del Ripollès); Pica d'ESTats (dels Penyals); mola d'Estat (del Penyal), etc. Llavors els noms d'Ullastre, Ullastret, Ullastrell, etc. de la Catalunya oriental significaren **penyal d'Ull** i serien els equivalents a les cogulles de la resta dels Països Catalans i de l'Occitània.

Aquesta equivalència Cogulla = Ullast per designar muntanyes dedicades a l'adoració d'una divinitat és refermada pels diferents noms amb què és coneguda una planta herbàcia anomenada FUTXARDA, la cocció de la qual té, en ser ingerida, uns efectes al·lucinògens amb visions acolorides semblants a l'actual LSD; està completament acceptat que a l'època neolítica s'utilitzaven abundantment productes al·lucinògens, com el bolet "ammanita muscària", per tal d'apropar-se a les divinitats; ara bé, segons el botànic Francesc Masclans *Els noms vulgars de les plantes catalanes*, la fuxarda al·lucinògena és anomenada cogulla, molt probablement perquè era administrada al cim d'aquelles per obtenir visions més o menys sobrenaturals.

Acabem l'article amb un estudi, més a fons, des dos massissos muntanyosos de les comarques meridionals del Principat que tenen nom de muntanya santa: el Montsià i el Montsant, tots dos amb la seva corresponent Cogulla.

Sabem que el Montsià, des de molt antic, era considerat muntanya sagrada. Uns 700 anys abans de Crist, un mariner grec anomenat Eutimi va vorejar amb una barca la península ibèrica, fent una detallada descripció del seu periple, en la qual donava a l'actual Montsià el nom de "**Agios Oros**" (muntanya santa en grec). Aquesta descripció fou recopilada per Aviè (any 50 a. de C) amb el nom d'**Oda Marítima**, on li va donar el nom llatí de "Mons Sacer" o "Mons Sanctus", que posteriorment evolucionaren fins al **Montsià** actual.

Això prova que el Montsià ja era muntanya santa abans del primer mil·lenni anterior a Crist, o sigui, abans dels primers documents històrics.

A més a més té, en un dels cims més alts, el grandíós **cercle megalític** de Mata-redona, un temple-observatori solar dels temps neolítics. També té la Cogulla i, als seus peus, la població d'Ulldecona, noms que, com ja he dit abans, tenen l'arrel neolítica ULL. És molt interessant la xarxa de camins paral·lels que uneixen Ulldecona amb la Cogulla; aquests camins, anomenats "lligallos", estan separats solament uns 100 o 200 metres entre ells, i la seva repetició no representa cap utilitat com a via de comunicació. Solà i Callarisa suposa un caràcter ritual en l'obertura de 9 camins paral·lels que van tots a d'Ulldecona a peu de la Cogulla, suposant que cadascun d'aquests camins podien haver servit, al seu temps, per a actes religiosos diferents o per passar-hi castes religioses diferents. Posem una còpia del plànol del Cadastre on es pot veure la singular distribució d'aquests lligallos. Posteriorment, i contemplant aquests camins des del cim de la Cogulla, he comentat amb l'amic Joaquim Virgili que d'aquests camins paral·lels, els homes del neolític podien haver-ne construït un o dos i que la resta haurien sigut oberts pels romans, que feren les "centuriacions" per repartir i limitar les terres de conreu, divisions que feien sempre paral·leles o perpendiculars als camins ja existents.

Quan al Montsant, no necessitem cap explicació etimològica per dir que ve del llatí "Mons Sanctus"; té un poble, Ulldemolins, amb l'arrel ULL, i dues cogulles, una a Margalef que encara conserva el nom i l'altra, el cim més alt del Montsant, la **Roca Corbatera**, la qual segons Ramon Amigó i Joan Baptista Espasa (al seu treball *Noms actuals i pretèrits del terme antic de Cornudella*, a finals del segle XIV es deia la **Cogulla**. S'han fet troballes arqueològiques de l'època neolítica a tot el seu entorn, principalment a Margalef, Ulldemolins i Cornudella.

Encara hi ha més: als vessants meridionals del massís, s'hi troben les ruïnes del famós cenobi d'Escaladei, anomenat així perquè està situat al peu del grau de l'Escletxa, on unes escales, tallades a la roca, permeten l'accés a la part més alta de la serralada. Ara bé:

què hi trobem més amunt de les escales que, segons el topònim, portaven a Déu? Hi trobem el cim més alt de la part occidental del Montsant, la Cogulla, on els neolítics anaven a adorar la divinitat.

Els cartoixos que s'establiren a Escaladei, tot just conquerida la Catalunya Nova als sarraïns, no adoraven Déu dalt de la muntanya, sinó a l'església del seu cenobi; per tant, l'escala que portava a Déu, que donà nom a l'indret, és molt anterior a l'època en què van fundar la cartoixa.

Podem afirmar que el Montsant és també una muntanya sagrada des de fa bastants mil·lenis.